

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ*
Студентски центар у Новом Саду
Нови Сад

УДК 316.334.55(497.113):349.4
Оригиналан научни рад
Примљен: 13.09.2013
Одобен: 18.10.2013

ПОЛОЖАЈ СЕЉАШТВА У ВОЈВОДИНИ НАКОН УКИДАЊА АДМИНИСТРАТИВНИХ МЕРА У ПОЉОПРИВРЕДИ

Сажетак: Један од главних задатака које је КПЈ себи поставила приликом ступања на власт дефинисан је као социјалистички преображај села. Под тим појмом подразумевана је првенствено промена поседовних односа на селу, односно потискивање и неутралисање приватног поседа и његову замену државном или задружном својином. Историјске процесе (аграрна реформа, колонијација, откуп пољопривредних производа), који су детерминисани овим политичким програмом и који су окончани до 1953. године, наша историографија је углавном осветлила.

У овом раду аутор разматра положај сељаштва на подручју Војводине у периоду од доношења Закона о земљишном максимуму до 1957. године.

Кључне речи: сељаштво, пољопривреда, држава, промене, приноси, продуктивност

И поред чињенице да су и класици комунистичког покрета сматрали да приватну својину не треба укидати ситном и средњем сељаштву, ССР је под Стаљиновом влашћу брутално извршио колективизацију пољопривреде.¹ Било је очекивати и да ће југословенски комунисти по преузимању власти подражавати совјетску политику према сељаштву. Политика нове југословенске власти према пољопривреди била је усмерена према тзв социјалистичкој реконструкцији села, што је подразумевало деприватизацију пољопривредне производње и афирмацију државне и колективне својине.

* nebojsa.petrovic@scns.rs

¹ Иван Т. Беренд, Економска историја Европе у XX веку, Београд, 2009, 172

Међутим, пошто је победу над представницима старог режима КПЈ у великој мери дуговала сељаштву као и због деликатне политичке ситуације у земљи, није се могло, барем не одмах, драстичније умањити приватна својину над земљом. Стога, промена социјално-економских односа у пољопривреди није обављена динамиком нити обимом као у другим привредним гранама. За разлику од СССР где је извршена национализација земље, чиме је практично укинута приватно власништво на селу, у Југославији је само спроведена аграрна реформа. Аграрном реформом извршено је ограничавање и потискивање „капиталистичких елемената” на селу а не и њихова елиминација.

Идеолошки мотивисане мере, попут онемогућавања куповине пољопривредних машина приватним домаћинствима, контрола купопродаје земљишта, јавног осуђивања ангажовања најамне радне снаге, представљале су приближавање крајњем политичком циљу КПЈ-„социјалистичком преображају села”. Социјалистички преображај села подразумевао је трансформацију приватног власништва у државну и колективну својину. У датим околностима, национализација земље није представљала решење, већ се очекивало да ће се постепеним материјалним улагањем и применом савремених научних метода као и активним политичким деловањем међу сељаштвом, створити повољни услови за превођење ситног поседа на крупну социјалистичку пољопривреду. Међутим, велики недостатак пољопривредних производа и погоршање односа са Совјетским савезом детерминисали су убрзани прелазак на ригиднију и бескомпромиснију борбу против приватног поседа.

Планирано је да се колективизацијом и предностима које је она нудила, обезбеди подршка ситног поседа који је и био најбројнији, а затим елиминише крупни. Међутим, дубока психолошка везаност сељака за земљу као и низ других проблема, с једне стране дестимулисали су лош однос према раду на задружним имањима а с друге стране, условили отпор уласку у задруге.

Поред политичких притисака и идеолошког убеђивања, власт је искористила систем обавезног откупа пољопривредних производа као својеврсни репресивни инструмент помоћу којег је сељаштво приморавано да прихвати политику колективизације села. Нови правац у аграрној политици Југославије нарочито је био изражен у Војводини, регији са највећим пољопривредним потенцијалом. Сељаштво је у Војводини било нарочито погођено економским обавезама и полицијским и судским прогонима. Такође, Војводина је имала највећи број основаних радних задруга као и највећу површину обрадивог земљишта захваћену колективизацијом.

Међутим, веома брзо се показало да се колективизацијом не могу испунити очекивања власти у смислу веће и ефикасније аграрне производње. Такође, у јеку сукоба са Совјетским савезом, југословенској власти је постало неопходно стабилизовање политичких прилика на селу, што није било могуће остварити док се примењује большевички концепт изградње социјализма. Нема сумње да је кориговање аграрне политике у одређеној мери условљено политичким и економским приближавањем Југославије западним земљама.

Стога је било потребно створити алтернативни концепт који би одбацио совјетски тоталитаризам, при чему се не би суштински довела у питање социјалистичка будућност Југославије. Тако је Едвард Кардељ 1950. године направио нацрт Основног закона о управљању државним привредним предузећима, чији су основни елементи били следећи: дебиروقратизација путем радничких савета, децентрализација управе, политике и културе, као и демократизација у свим областима живота.²

Власт није завршила радикални преокрет у аграрној политици, већ постепено, уважавајући одређене „економске законе”, који су се пре свега огледали у поступном напуштању обавезног откупа за поједине артикле и у слободнијој понуди и потражњи.³ Наиме, када се 1952. године потпуно одустало од обавезног откупа пољопривредних производа то никако није значило да је и престало мешање државе у промет пољопривредних производа. Цене је одређивао секретаријат за пољопривреду и овакав начин, пре свега за пшеницу задржан је дуги низ година после укидања обавезног откупа.⁴

Такође, 1951. године заустављено је коришћење репресивних мера у циљу утеривања сељака у задруге, када је донето Упутство ЦК КПЈ о даљим путевима преображаја села. Упутство наглашава да сељачка радна задруга не представља више главни механизам за социјалистички преображај села већ је то земљорадничка задруга општег типа, која, као што знамо дозвољава својим члановима да остану приватни поседници.⁵

Међутим, све ове промене у односу државе према приватном поседу нису значиле да се одустало од деприватизације приватног поседа, односно још се није дошло до схватања да ситни и средњи поседи не представљају капиталистичке елементе. Идеолошки страх од богатијег

² Мари-Жанин Чалић, Историја Југославије у 20. веку, Београд, 2013, 238

³ Одустало се од обавезног откупа житарица, појединих шумских производа и вуне. Укинуте су карте и тачкице и за индустријску робу и за прехранбене производе. У слободну продају пуштени су многобројни индустријски и пољопривредни артикли. Слободна Војводина 26. новембар 1951

⁴ Момчило Павловић, Српско село 1945-1952-откуп, Београд, 1997, 209

⁵ Борба, 25. новембар 1951

сељака и често указивања на његове спекулантске особине, заправо, је представљало само видљиву манифестацију неповерења према целокупном сељаштву, односно приватном власништву.

Тако је, Илија Тепавац у свом реферату на пленуму Покрајинског одбора Народног фронта за Војводину, само месец дана после доношења Упутства, претио приватном поседу заопштравањем класне борбе на селу. „Наш порески систем треба правилно објаснити да се не би схватило да ли се његова прогресија састоји у томе да сељаке натерамо у радне задруге. Али, треба добро објаснити да ћемо прогресивним опорезивањем спречити капиталистичке тенденције без обзира код кога се оне појављивале.”⁶

Иначе, порески систем је поред већ поменутих механизма имао изразито политички циљ, као један од облика притисака на приватни посед. Наиме, док се фаворизовао ситни, сиромашни сељак, оваквим начином опорезивања се вршила елиминација крупнијег, по мишљењу власти богатијег сељака. Тако се сељак са дохотком од 16.000 динара опорезивао са свега 435 динара, док је онај са преко 50.000 плаћао 18.000 динара.⁷

Најважнији порез у смислу његовог политичког значаја представљао је порез на доходак. Порез на доходак плаћала су домаћинства и приватна правна лица. За ову тему је интересантан порез на домаћинства. Пореску основицу једног домаћинства сачињавао је збир свих његових годишњих прихода, тј. збир од земљишта, зграда, односно приход са свих извора који се налазе у обвезниковом поседу.⁸

Пореска политика вршила је диференцирање на класној основи, које се изражавало кроз прогресивне пореске стопе. Наиме, за економски снажније обвезнике предвиђене су више, а за економски слабије ниже стопе.⁹

Порези су служили и као механизам за ограничавање, по мишљењу власти „несразмерно повећаних прихода пољопривреде” настали услед нешто већих цена пољопривредних производа. Заправо, држава је сматрала да сељак свој профит од пољопривреде непотребно троши на подизање свог стандарда. Стога се по мишљењу власти, пореском интервенцијом вршило правилније распоређивање средстава протеклих из пољопривреде.¹⁰ Док се ранијих година на сличан начин вршио одлив

⁶ Слободна Војводина, 11. децембар 1951

⁷ Владимир Милић, Револуција и социјална структура, Београд, 1979, 89

⁸ Радо Радовановић, Порески систем у ФНРЈ, Београд, 1953, 98, 99

⁹ Исто, 103

¹⁰ Дневник, 27 март 1956

средстава из пољопривреде, (махом са приватног поседа), у друге привредне гране, пре свега индустрију, сада се средстава додељују социјалистичким пољопривредним газдинствима.

Слабост оваквог пореског система огледала се у чињеници да је висина пореза зависила од процене чланова тзв. Комисије у Месним народним одборима. Пошто је било веома тешко утврдити остварени доходак, често се дешавало да су оне рачунале веће приносе него што је домаћинство остварило, при чему је таквим домаћинствима претило пропадање јер није остављено довољно жита за репродукцији нити за исхрану стоке.¹¹

Чак и онда када је преовладало схватање да се ригидна политика, пре свега оличена кроз мере обавезног откупа пољопривредних производа и присилне колективизације, мора заменити либералнијим односом према пољопривреди, страх и неповерење према приватном власништву није бледело. Напуштање политике административних мера у пољопривреди, значило је прелазак на нову форму која ће омогућити „социјалистички преображај села.” Али, док се нови метод још није јасно искристализовао, било је неопходно „да се максимално смање могућности за афирмацију капиталистичких тенденција у области приватно - сопственничке пољопривреде.”¹²

Тако је у мају 1953. године донешен Закон о пољопривредном земљишном фонду, којим је раније установљени земљишни максимум од 35 ха за приватни посед, смањен на 10 ха. На тај начин приватни посед не само да је окован новим ограничењем, већ је и његова будућност озбиљно доведена у питање.

Истина, у Војводини је после реорганизације СРЗ, односно расформирањем већег дела задружних газдинства, број приватних газдинстава знатно порастао. Тако је, 81.000 домаћинстава изнела из задруга 590.000ха земље.¹³ Законом о земљишном максимуму с друге стране, откупљено је од приватних поседа и дато на коришћење пољопривредним добрима или радним задругама 101.000ха земљишта.¹⁴

Ипак, на приватном поседу преовладавао је крајње екстензиван начин производње, који је условио и малу производњу са ниским при-

¹¹ Тако се у алибунарском срезу од 3005 домаћинстава њих преко 800 жалио. Ревизија разреза пореза у овом срезу текла је уз многобројније проблеме. На састанку бироа СК КПС-Алибунар, констатовало се да су чланови месних одбора из страха да не буду оптужени за тзв. десни опортунизам пребацили план који су добили од стране СНО-а. А.В.Ф.334.1652

¹² Едвард Кардељ, Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд, 1959, 302

¹³ А.В. Ф. 334, Неки пољопривредни показатељи из пољопривреде Војводине

¹⁴ Југославија 1945-1964, Статистички преглед, Београд 1965,109

носима. Наиме, многа газдинства су иступањем из задруга у недостатку механизације и вучне снаге, морала продавати говеда и куповати коње за рад, што је с једне стране представљало корак уназад у примени савремених техничких средстава али и додатни ударац за ионако слабо развијено сточарство у покрајини. Низак стандард и општа заосталост индивидуалних пољопривредних произвођача, били су последица управо овакве производње. Сасвим је разумљиво да је сељак у таквим околностима своје новчане приходе углавном трошио на одржавање голог живота не улажући скоро ништа у саму производњу.

Овакво стање на индивидуалним газдинствима морало је изазвати последице и на укупну пољопривредну производњу Војводине и Југославије. Ако је приватни сектор после реорганизације СРЗ захватао преко 70% обрадиве војвођанске површине, онда новим земљишним максимумом није спутан само развој приватног поседа, већ су самим тим и развојне могућности пољопривреде знатно умањене, односно ограничene на уситњен, сиромашан посед и социјалистички сектор, који је у многим сегментима испољавао инфериорност у односу на производњу индивидуалних сељачких газдинстава.

Суочена са оваквим чињеницама власт је постепено мењала свој однос према приватном поседу. Он је за њу и даље представљао анахронну појаву, која омогућава да преживе схватања (капиталистичка) супротна социјалистичкој држави, али сведен на 10 ха земљишне површине, он више није представљао озбиљног идеолошког и политичког противника. Стога, развијање производње на тако ограниченом поседу, када производња хране није задовољавала потребе становништва, за југословенске комунисте је била економска и политичка нужност која се могла толерисати. Земљишни максимум је како сматра Стеван Дороњски довео је до тога да на селу „нема више оног класичног ситног робног произвођача какав постоји у капиталистичком систему.¹⁵ Самим тим, могло је доћи и до промене односа власти према пољопривреди и индивидуалном сељаку. Нову политику Дороњски је тумачио као „подизање пољопривредне производње и постепену измену друштвених односа.“¹⁶

Очигледно да је нови заокрет према селу, односно приватном поседу изазвао збуњеност код појединих комуниста, чије је дилеме Дороњски разрешио следећим речима: „Ако данас производња на овим газдинствима расте онда је то само позитивна последица. Не бојимо се ми тога, него смо ми истовремено заинтересовани и то дубоко заинтере-

¹⁵ Архив Србије, Комисија за село

¹⁶ Исто

совани да наша политика пољопривреде иде за тим да се пољопривредна производња подигне.”¹⁷

Убрзо су уследиле мере које су подстицале производњу на приватном поседу. Попут нове пореске политике, слободног промета непокретности(у оквиру земљишног максимума), кредитне политике која је захватала и индивидуалног сељака.

Дакле, новом политиком није се одустало од промене друштвених односа на селу. Само, овог пута је осмишљено да се подруштвљавање земље реши на знатно блажи начин него до тада, у виду производне сарадње- кооперације индивидуалног пољопривредног произвођача са добро опремљеним социјалистичким пољопривредним организацијама.¹⁸ Наиме, сељаку је препуштено власништво над земљом (у оквиру земљишног максимума), али су предузимане мере да му се онемогући ангажовање туђе радне снаге у обради земље и оно што је нарочито важно куповину механизације. На тај начин, приватни посед био је принуђен да ступи у сарадњу са социјалистичким организацијама, пре свега земљорадничким задругама општег типа и тако уђе у, како се тада говорило „социјалистички процес пољопривредне производње.”

Важно је било онемогућити сељацима поседовање савремених техничких средстава, пре свега трактора. Ипак, због слабости земљорадничких задруга ову намеру није било лако у потпуности остварити. Тако је крајем 1955. године у Војводини било 980 трактора у приватном власништву а већ у септембру следеће године 1156. Занимљива је анализа Јошке Нађа о овом питању. Његова анализа информише нас не само о неким чињеницама везаних за ово питање, већ и о виђењу овог проблема, односно његовом значају у политици власти према селу и пољопривреди. „Углавном се ради о опортунуом опорезивању трактора. Док су у неким селима потпуно ликвидирани приватни трактори, дотле у истом срезу само у суседном селу, број трактора се повећава. Сматрам да треба заштриити опорезивање приватних трактора да власници буду приморани на продају трактора.”¹⁹

Форсирана индустријализација Југославије после 1945. године, која је махом спровођена на рачун села и пољопривредне производње, условила је смањење пољопривредног становништва. Одлазак са индивидуалног газдинства била је у овом периоду карактеристична појава у свим југословенским републикама. У Војводини је миграција сеоског

¹⁷ Исто

¹⁸ Александар Томин, Социјалистички преображај пољопривреде у Југославији, Београд, 1964,41

¹⁹ Записник са седнице ПК КПС за Војводину 1956. године

становништва услед ниског природног прираштаја имала за последицу не само релативно, већ и апсолутно смањивање пољопривредног становништва. Ово напуштање села и пољопривреде, власт је поспешивала, јер се сматрало да се на тај начин стварају додатни услови за подруштљавање пољопривредне производње.²⁰

Република	Број миграната	Укупан природни прираштај	индекс броја миграната. Прираштај=100
Југославије	2.167	2.052	107
Б и Х	411	620	66
Црна Гора	98	98	100
Хрватска	375	310	121
Македонија	160	165	97
Словенија	160	89	180
Србија	950	770	123
Уже подручје	662	530	124
Војводина	210	80	263
Косово	78	160	49

Табела 1: *Обим одласка становника са индивидуалних газдинстава 1949-1960*²¹

Као што можемо видети, привредно слабији региони имали су већи природни прираштај сеоског становништва и обратно. Миграција сеоског становништва у градове, била је у Војводини знатно већа од природног прираштаја индивидуалних газдинстава и самим тим и по овом сегменту, изазвала најдубље промене у односу на остале југословенске регије.

Такође, велики број пољопривредних становника са малих поседа имало је сталне или повремене приходе из делатности изван пољопривреде. Они су живели на пољопривредном газдинству, учествовали са осталим члановима домаћинства у обављању пољопривредних радова али су свакодневно или периодично напуштали газдинство ради посланајчешће у индустрији. Овакве дневне или месечне миграције, такође су представљале облик напуштања пољопривреде. Тако је, захваљујући анкети о сеоским домаћинствима Савезног завода за статистику утврђено да су већ 1956. године новчани приходи који су потицали из рада изван газдинстава у просеку износила и више од 40% укупних новчаних прихода села. Код нижих категорија газдинстава ти приходи износили су преко половине.²²

²⁰ Петар Марковић, Структурне промене у пољопривреди условљене миграцијама пољопривредног становништва, Скопље, 1973, 6

²¹ Исто

²² Дневник, 27. март 1956

Ови приходи су били, пре свега новчаног карактера и представљали су, за разлику од претходног периода прилив средстава на село у великој мери из друштвеног сектора. Наиме, у 1954. години новчана примања од рада у предузећима и другим државним установама чинила су 51% укупних новчаних примања од рада ван газдинства.²³

На тај начин, становништво села се поделило на три групе. Док су прву групу су сачињавала „чиста” пољопривредна домаћинства, друга група је обухватала становнике који живе на селу али се нису бавила пољопривредом. Између ове две групације налазила се прелазна група која се такође диференцирала ка првој или другој групи. Пошто су и ова домаћинства временом мање зависила од пољопривреде и могла су се лако одвојити од свог газдинства, можемо рећи да су се она уклапала у пројекције власти, јер је стварала, како се често говорило „услове за подруштљавање пољопривреде.”²⁴

Међутим, миграције су често, уместо стварања услова за деприватизацију, детерминисале и „капиталистичке тенденције.”

Наиме, за сељацима који су напуштали пољопривреду и своја села остајала је њихова земља коју сада није имао ко да обрађује. Затим, као што смо већ објаснили, сељаци који су налазили послове изван газдинства, мање су се ангажовали на пољопривредној производњи, нарочито производњи која је захтевала више рада. (ратарске културе). Немогућност обрађивања земље, било због удаљености или недостатка времена, остављало је власницима само једну могућност- давање под закуп или ангажовање радне снаге.²⁵ Тако је Владимир Бакарић изнео податак да 1956. године на подручју Војводине и источне Славоније око 47% приватних газдинстава није обрађивало земљу властитим средствима. Он наводи да „у том житородном рејону око 710.000 хектара земље не обрађују власници, него је дато у закуп или га обрађује туђа спрега.”²⁶

И поред свега, можемо констатовати да је приватни сељачки посед у овом периоду захватао највећу земљишну површину у Војводини и представљао убедљиво највећег пољопривредног произвођача. Заправо општедруштвени и задружни сектор обухватали су вишеструко мању земљишну површину, што нам илуструје следећа табела.

²³ Петар Марковић, Структурне промене на селу као резултат економског развитка 1900-1960, Београд, 1963,52

²⁴ Исто.,95

²⁵ Такође, земљу су давала под закуп и многобројна, пре свега сиромашна домаћинства, која су после реорганизације сељачких радних задруга иступила из истих. Ова газдинства нису била у стању да се економски стабилизују, односно обезбеде себи неопходна средства за рад.

²⁶ Дневник, 6. децембар 1956

Категорија коришћења земљишта	Стање према катастру	Укупно	Сектор својине		
			Опште - друштвени	Задружни	Приватни
Оранице и баште	1.601,878	1.586.958	177.356	182.685	1.226.917
Воћњаци	6.519	6.170	1.101	1.283	3.786
Виногради	29.567	29.254	2.328	1.380	25.546
Ливаде	52.668	51.105	10.055	5.734	35.316
Обрадива површина	1.690,632	1.673.487	190.840	191.082	1.291.565

Табела 2: Преглед коришћења обрадиве површине 1956 у хектарима²⁷

Дакле, приватни посед у Војводини постао је доминантан у пољопривредној производњи и после доношења Закона о земљишном максимуму 1953. године. (у осталим деловима Србије и Југославије доминација приватног поседа била је велика и пре напуштања колективизације)²⁸ Колика је била доминација приватног сектора у пољопривредној производњи Војводине показују нам и следећи подаци: Жито је засејано 1956. године на укупној површини од 1.142.239 ха, од те површине приватном поседу је припадало 917.104 ха, док је индустријско биље је засејано на површини од 122.439 ха, приватном поседу је припадало 85.718 ха. Разлика код повртарског биља била је још израженија; на приватном поседу засејано је 49.537ха од 56.811ха.²⁹

Сличан однос владао је и у сточарству, и поред чињенице да је на индивидуалним поседима, политиком обавезног откупа овој грани пољопривреде задат катастрофалан ударац. Тако је 1950. године фонд свиња на приватном поседу био скоро преполовљен у односу на претходну годину. У исто време, држава је улагала велики труд да се сточна производња унапреди на колективним имањима и државним пољопривредним добрима. Тако да је већ следеће године фонд свиња на индивидуалним газдинствима био мањи него на задружном сектору. Стање се

²⁷ А.В.Ф.405-Покрајински завод за статистику

²⁸ Наведени подаци из горње табеле унеколико се разликују по подацима који се налазе у „Статистичком годишњаку ФНРЈ за 1956.г.” Наиме, подаци из горње табеле настали су као резултат процене комисија за вршење пољопривредних процена које су у ту сврху и формиране у свим општинама АП Војводине. Подаци за опшtedруштвени и задружни сектор добијени су путем извештаја пољопривредних имања, односно задруга. Приликом вршења процене као основа служили су подаци катастра. Пошто се тзв. катастарски елаборати често нису поклапали са фактичким стањем на терену и представљали су озбиљну сметњу приликом разрезавања пореза, можемо претпоставити да из сличних разлога и подаци из горње табеле нису сасвим поуздани. Табела је наведена као документ који илуструје доминацију приватног власништва.

²⁹ А.В.Ф.405-Покрајински завод за статистику

увелико променило после напуштања политике административних мера у пољопривреди. Међутим, и тада су приватна домаћинства суочавана са многобројним проблемима. Многа газдинства су после иступања из задруга продавала говеда, углавном краве, да би набавили коње. Такође, било је масовних појава продаја говеда ради подмирења пореза.³⁰

Ипак, за веома кратко време приватни сектор је стекао потпуну доминацију и у сточарској производњи. Тако је 1957. године, на приватним газдинствима у Војводини гајено 78% говеда, 82,5% свиња, 90% оваца и скоро 100% живине.³¹

Држава је нарочито водила рачуна о контроли цена пољопривредних производа, односно она је вештачки одржавала разлику у ценама између пољопривредних и индустријских производа и на тај начин вршила одлив прихода из пољопривреде у друге привредне делатности. Неповољне цене аграрних производа крајње негативно су се одразиле на укупну производњу али и на економски положај приватног поседа. Међутим, после 1953. године дошло је до извесних позитивних померања и на овом пољу.

Година	Производи	
	Индустријски	Пољопривредни
1953	97	71
1954	95	74
1955	99	82
1956	100	88
1957	100	100

Табела 3: Индекс цена произвођача по намени потрошње³²

Нема сумње да је војвођанској пољопривреди и индивидуалним пољопривредним газдинствима ишло на руку и постепено смањивање јаза између цена индустријских и пољопривредних производа.

Либералнији однос према привреди условио је и поштовање одређених тржишних принципа. Самим тим је велика дефицитарност аграрних артикала детерминисала и пораст цена ових производа. Такође, и држави је одговарао контролисани пораст цена пољопривредних производа јер је на тај начин враћала одређена средства пољопривреди и тако поспешивала њен развој.

И такав, у суштини недовољан прилив средстава у пољопривреду, изазвао је многобројне полемике и велики страх код представника влас-

³⁰ А.В.Ф.297 кутија 6

³¹ А.В.247 кутија 34

³² А.В.Ф.247.345

ти. Јер је по њиховом мишљењу, индивидуални сељак био у нарочито повољном положају у односу на остале категорије становништва. Стеван Дороњски је сматрао да су и ова средства представљала неоправдано одливање средстава у руке индивидуалних произвођача, јер „није долазило до њих на бази веће продуктивности рада.”³³ Међутим, најважнији разлог за страх лежао је у чињеници што је примећено економско јачање приватног поседа, а то је у идеолошком и политичком смислу било неприхватљиво. Наиме, ово снажење приватног поседа појачавало је и његову одбрамбену моћ у очекиваном отпору „социјалистичком преображају села.” Нарочито је опасно када ова средства омогуће и појаву, како се у комунистичкој терминологији говорило, „капиталистичких тенденција на селу.” Као што су узимање земље под закуп, при чему се изигравао закон о земљишном максимуму или ангажовање најамника у обради земље.

И поред свих наведених страхова, јаз између цена индустријских и пољопривредних производа константно се у овом периоду смањивао. Имајући у виду да је у овом периоду уочен значајнији помак у смислу побољшања материјалног положаја сељаштва не само у Војводини већ и у свим југословенским републикама а да при том до повећања продуктивности није дошло, онда можемо сматрати да су увећане цене у значајној мери условиле наведену промену.

Као што смо већ рекли, велика потражња за аграрним производима натерала је власт да већу пажњу посвети већој продуктивности, односно повећању пољопривредне производње од инсистирања на остваривања зацртаних идеолошких и политичких циљева. И поред наведених олакшица, очигледно да индивидуална газдинства и даље нису уживала у економској сигурности, која би их осмелила на већа улагања у производњу. Уосталом, она са својим ниским приносима и релативно малом производњом и нису могла да обезбеде потребна средства за примену модерне технологије. Стога је земљорадничким задругама општег типа, одређено да кооперацијом са индивидуалним газдинствима, о чему је већ било речи, реше недостатак модерних техничких средстава.

Такође, у циљу успостављања сигурности и већег поверења према социјалистичкој држави приватном поседу је познатом резолуцијом Народне скупштине „О перспективном развоју пољопривреде и задругарства,” гарантовано да више „неће бити никаквог законског ограничавања постојеће величине индивидуалног поседа.”³⁴

³³ Дневник, 29,30. новембар 1955

³⁴ Политика, 27 април 1957

Поред раста цена пољопривредних производа, побољшању стандарда на сеоским домаћинствима допринело је и као што смо већ истакли, повећавање прихода ван пољопривреде као и повољни ефекти система кооперације. Структура прихода по изворима из којих се формира, илуструје нам стање у којем се налазио приватни посед.

Категорија	Од пољопривреде	Од киријашења	Од рада стоке код других	Од рада чланова домаћинства	Укупна примања домаћинства
До 2 ха	88.016	1.159	132	62.300	164.177
2 -3 ха	77.565	2.162	70	40.876	149.376
3 - 5 ха	167.505	5.204	458	9.928	194.730
5 - 8 ха	240.361	5.101	403	21.783	307.009
Преко 8 ха	332.142	13.107	400	16.358	376.867

Табела 4: *Просечно новчано примање по домаћинству у АП Војводини 1955. године*³⁵

Пре него што анализирамо горњу табелу морамо напоменути да она не доноси укупан доходак сеоског домаћинства, јер недостаје тзв. природна потрошња домаћинства, која, како наводи Петар Марковић, представља око 40% укупног дохотка.³⁶

Ипак, можемо констатовати да су приходи од пољопривреде 1955. године на војвођанским газдинствима и даље доминантни. Наравно, приходи од пољопривреде зависе од величине поседа и они су највећи код категорија које захватају веће земљишне површине. Међутим, овај однос ће се из године у годину мењати у корист прихода ван пољопривреде. Можемо рећи да су приходи који се формирају од рада ван пољопривреде највећи на газдинствима прве две категорије и да он опада са повећањем поседа. Мада, занимљив је податак, да је трећа категорија имала изразито мале приходе ван пољопривреде. Интересантно је анализирати приходе настале од рада стоке, пошто су се на овај начин заснивали односи на селу који су били мета великих критика. Наиме, газдинства која су била без радне стоке, била су принуђена да изнајмљују радну стоку од оних газдинстава који су је имали. На тај начин стварани су услови за развој капиталистичких односа. Стога је земљорадничким задругама општег типа, путем система кооперације, било намењено да искорене међусељачки најам. Међутим, услед слабе опремљености ме-

³⁵ А.В.Ф.247.295

³⁶ Иначе, укупан доходак је по методологији Анкете о сељачким газдинствима, дефинисан као збир вредности природне потрошње, новчаног дохотка од газдинства, новчаног дохотка ван газдинства и салда залиха. Природна потрошња се обрачунавала по ценама произвођача које су биле знатно ниже од малопродајних. Петар Марковић, Структурне промене 1900-1960, 50

ханизацијом, земљорадничке задруге нису дуги низ година биле у стању да испуне наведени захтев. Подаци из табеле нам указују да овакви односи у Војводини и поред сталних критика и указивања на овакве појаве, нису биле распрострањене.³⁷

Могло би се рећи да већа новчана примања мањих поседа врше улогу умањивања економских разлика, односно неједнакости између нижих и виших категорија, која би и поред високог пореског оптерећења газдинстава са већим поседом, неминовно била израженија да није било могућности зараде у непољопривредним делатностима. Пошто ће ова врста примања до 1957. године код прве две категорије додатно нарасти, онда можемо констатовати да она полако губе пољопривредни карактер и постају окућница индустријског радника. Очигледно је, да је величина обрадиве земље престала бити једино мерило за економску снагу сељачког газдинства.

Колико је поседовна структура утицала на тржишне вишкове, самим тим и на приходе домаћинства показује нам следеће табела.

Група газдинстава	% Газдинстава	% тржишне производње
Сва газдинства	100	100
до 2 ха	27,4	9
2 - 3ха	16,2	12
3 - 5ха	26,2	28
5- 8ха	21,0	26
преко 8ха	10,3	25

Табела 5: Газдинства и тржишна производња³⁸

Као што је и очекивано, тржишни вишкови су већи у групама са већим земљишним поседом. Док 10,3% газдинстава са поседом преко 8ха даје 25% укупне тржишне производње, прве две групе газдинстава којих има 43% обезбеђују 21% тржишних вишкова. Још убедљивији су следећи подаци. Наиме, на привредно активног члана домаћинства у групи до 2ха вредност продатих производа од газдинстава 1957. године износила су 37.000 дин., у следећој групи 65.000 динара, у газдинствима 3-5ха 85.000 динара, 5-8ха 102.00 динара а у газдинствима преко 8ха изнесено је на тржиште пољопривредних производа у вредности од

³⁷ Истина, не можемо бити сигурни да се под радном стоком подразумевају и радни коњи. У случају да се не подразумевају радни коњи, горе наведена констатација морала би се у великој мери кориговати, јер на простору Војводине број газдинстава са радном стоком био је занемарљив. Самим тим, њихово учешће у горе исказаним новчаним примањима и није могло бити веће. Управо због тога смо и сматрали да се под овим појмом подразумевају и коњи.

³⁸ Петар Марковић, Поседовна структура сељачких газдинстава Војводине, Привредна изградња, бр. 11-12, Нови Сад, 1959, 50

130.00 динара.³⁹Ови подаци објашњавају нам разлоге који су натерали сељаке са ситнијих газдинстава да траже зараду ван пољопривреде. Промена услова живота сељаштва, односно већи доходак условили су појаву која се огледала у чињеници да је у Југославији, како наводи Едвард Кардељ, укупна лична потрошња по становнику на селу порасла од 1953 до 1958 године за једну четвртину. Такође, дошло је до промена и у структури потрошних добара. Тако је, у повећаној личној потрошњи сељаштва у периоду од 1953. до 1958. године порастао удео индустријских производа од 30,6 на 32,9, док је удео хране опао.⁴⁰

Услед велике заосталости села, појавила се тежња код сељака за подизањем свог ниског стандарда. Стога су наведени приходи улагани махом у правцу подизања стандарда, без очекиваног инвестирања у производњу.

Врста радова	Свега	До 3 ха	3-8ха	Преко 8ха
	Динара	Динара	Динара	Динара
Укупно	180.321	123.419	177.187	310.050
За домазлук	81.239	70.056	79.779	112.512
За газдинство	99.083	53.363	97.408	197.538
За производњу	52.744	36.997	50.712	96.635
За најамну радну снагу	2.644	881	2.335	8.110
За инвестиције	3.063	3.584	2.306	7.253
За порез	22.441	6.195	21.112	62.453
За остало	9.345	5.265	9.141	18.505
За купљену земљу	11.490	1.322	14.137	12.692

Табела 6: Расходи сељачког газдинства 1954/1955 -
 Просек по једном газдинству⁴¹

Изнети подаци указују да је приватни посед, лимитиран земљишним максимумом, изгубио аспирацију за улагање у газдинство и веће ангажовање у производњу, већ је, као што смо већ истакли, највише трошио на личне потребе. Мада је улагање у газдинство и производњу нешто веће код газдинстава са већим поседом. Нарочито је симптоматичан изостанак инвестирања, који је практично занемарљив у свим категоријама. Међутим, издаци који се односи на порез, пре свега у категоријама газдинстава која су поседовала изнад 3 ха, нарочито су високи. Док је код газдинстава са поседом до 3ха, висина пореза износила мање од 5% у односу на укупне издатке, код домаћинства са поседом преко 8 ха овај однос је био чак 20%.

³⁹ Петар Марковић, Исто, 50

⁴⁰ Едвард Кардељ, Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд, 1959,46

⁴¹ А.В.Ф.247 кутија 34

Трошкови везани за порез указују нам на његову политичку, односно идеолошку суштину, али и отварају неке дилеме. Наиме, ако је код најниже категорије издатак за порез нижи више од десет пута од утрошка за производњу, а код домаћинстава са поседом већим од 8ха, издатак за порез чини, чак, 65% од трошкова везаних за производњу, онда се поставља питање да ли би инвестиције у газдинство, односно производњу биле веће уколико би порези код виших категорија били нижи. Ово питање је и тада разматрано у југословенској јавности. Међутим, Едвард Кардељ је са тврдњом да порез не представља велику ставку у расходима сељачких газдинстава, зауставио сваку даљу дискусију у овом правцу. Он је ипак, пружио и конкретнији одговор на ово питање, сматрајући да „према испољеним тенденцијама и постојећим односима, повећани доходак би се вероватно трошио у истој сразмери као и досада остварени доходак, тј. у првом реду на стандард(намештај, куће за становање, радиоапарате, шиваће машине, бицикли, текстил и сл.)⁴²

Веома интересантне податке може нам пружити ставка која се односи на издатке за купљену земљу. На основу ових података можемо доћи до закључака о тенденцији прерасподеле земље између категорија. Видимо да су издаци за купљену земљу највећи код газдинстава са поседом од 3 до 8ха, а најмањи, код газдинстава са површином земље до 3ха. То значи, да газдинства са земљишном површином од 3 до 8ха испољавају тенденцију ка повећању свог поседа. Исто се може рећи и за газдинства изнад 8ха, које је Закон о земљишном максимуму практично осудио на стагнацију. Дакле, поседи из виших категорија тежили су да повећају своје површине до законом одређеног максимума. Могуће је да се релативно висока ставка за куповину земље код највише категорије испољила тако што су ови поседи истовремено продали земљу лошијег квалитета и заменили је квалитетнијим површинама.

Структура индивидуалних газдинстава после извршених промена показује мале разлике у односу на величину поседа. До тенденције уситњавања поседа дошло је после увођења система опорезивања по катастру, када су већа газдинства дошла у тежи положај од мањих. Наиме, постојала је велика разлика у стопи пореза на ситна газдинства и крупно газдинство, што је узроковало додатно уситњавање поседа. Ипак, и толико очекиван нови порески систем донео је приватном поседу, нарочито оном у Војводини додатно оптерећење. Наиме, пуне две године је трајала расправа о методама и техникама пореза по катастру. И поред тога, усвојен је систем који је катастарски доходак израчунавао

⁴²Едвард Кардељ, Наведено дело, 124

на бази пшенице и кукуруза не водећи рачуна о плодореду на конкретним површинама. Последице које је овакав систем имао на приватни посед у Војводини изнео је Стеван Дороњски: „Са јединственим пореским стопама нисмо уопште били у могућности нити да равномерно захватимо приходе од свих врста произвођача, нити пак, да осигурамо мање више једнако учешће локалних комуналних заједница у порезима и другим локалним приходима. Тако је катастар фаворизовао индивидуалне произвођаче нежитородних реона.”⁴³ Међутим, брзо је дошло до заустављања овог процеса и стабилизације постојећег односа.

The position of the peasantry in Vojvodina after deregulation measures in agriculture

Summary: One of the main tasks set by the Communist Party of Yugoslavia when came to power, was to define social transformation of village. By this term it was assumed a change of the possession relating in village. Historic processes (agrarian reform, collectivization, ransom of agricultural goods) which were ended by 1953, our historiography mostly brought to light.

In this work the author has taken in consideration the position of peasantry in the territory of Vojvodina in the period from 1953 to 1957.

Key words: peasantry, private property, ideology, agriculture, village

⁴³ Дневник, 29. новембар 1955